

tale Kanaäns

Bommel langs bijbelse meetlat

Veel Nederlanders kennen begrippen als *denkraam*, *zielknijper* en *grootgrutter*. Ook uitdrukkingen als *kommer en kwel*, *verzin een list!* en *een eenvoudige doch voedzame maaltijd* komen ons bekend voor. Wat velen niet weten is dat deze taalvondsten allemaal afkomstig zijn van Marten Toonder, schrijver en tekenaar van de verhalen van Olivier B. Bommel en Tom Poes. In de Bommelverhalen vallen de personages op door een eigen, clichématig taalgebruik.

Op het eerste gezicht veel minder opvallend, maar bij bestudering nadrukkelijk zichtbaar, is het gebruik van bijbelse connotaties in veel Bommelverhalen. Neerlandicus Klaas Dribergen schreef er een scriptie over die uitgroeide tot een vermakelijk boekwerk. Wie de scriptiedwangmatigheden ('heb ik aangetoond'; 'heb ik laten zien'; een fors notenapparaat etc.) voor lief neemt, komt een woud aan bijbelse wetenswaardigheden in de Bommelverhalen tegen die de moeite van het lezen en bekijken waard zijn. Toonder, die zichzelf typeerde als "zijnde van niet erg steil hervormde huize waar ik van afgeleden ben om mijn eigen

eenzame weg te gaan", kan in hedendaagse termen een 'esoterisch schrijver' en een 'mysticus' worden genoemd. Dribergen onderbouwt die stelling door de Bommelboeken gedegen langs de bijbelse meetlat te leggen. Zo duikt in verschillende verhalen de Zwarte Zwadderneel op, een sombere zwarte-kousen-calvinist die predikt 'tegen hovaardij en windrigheid'. Aan het verhaal *De zelfkant* ligt het bijbelboek *Job* ten grondslag. Bommel voelt zich er als 'Job op de mestvaalt': "As is alles wat er overblijft". En in *De Grote Onthaler* creëert Toonder een apocalyptische sfeer waarin het opperwezen uiteindelijk wordt ontmaskerd. Kortom, in veel Bommelverhalen vloeit de tale Kanaäns rijkelijk.

Toonder zei ooit dat van zijn voorvaderen aan moederskant vele 'leraren in de doopsgezinde bediening zaten'. "Maar 't zit niet in mijn genen", voegde hij er snel aan toe. Wijsgeer Wiggers (uit *De zelfkant*) zou zeggen: "Ga heen in vrede en laat mij denken".

Bommel en Bijbel – bijbel en christendom in de verhalen van Marten Toonder, Klaas Dribergen, uitgeverij Aspekt, € 29,95

holocaust

Wat wist de Nederlander?

Werden ze bij aankomst onmiddellijk doodgeschoten in één van de concentratiekampen in het verre Polen? Werden ze doodgemarteld door verschrikkelijke mishandelingen? Als proefpersoon gebruikt om de uitwerking van gifgas op mensen te onderzoeken? Of als 'konijntje' gebruikt voor de bereiding van sera tegen tetanus? Een schoolmeester in Denekamp beschreef in november 1942 in zijn tijdens de oorlog bijgehouden dagboek de vier scenario's die hij bij geruchte had vernomen. Scenario's over wat er stond te gebeuren met de opgepakte en

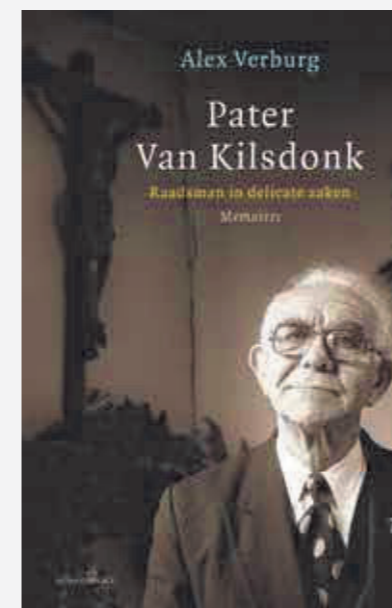
weggevoerde Joodse landgenoten. Wisten gewone Nederlanders tijdens de oorlogsjaren van de Holocaust? Dit is één van de prangende vragen van de Nederlandse geschiedenis. Bart van der Boom, docent moderne Nederlandse geschiedenis aan de Universiteit Leiden, schrijft erover in 'Wij weten niets van hun lot'. *Gewone Nederlanders en de Holocaust*. Aan de hand van 164 dagboeken heeft hij gereconstrueerd wat men destijds hoorde, dacht en wist. Uit de door Van der Boom bestudeerde dagboeken blijkt dat veel mensen beseften dat de Duitsers de Joden wilden uitroeien, dat er massamoorden plaatsvonden. Men geloofde dat de Joden vooral door zware dwangarbeid vernietigd zouden worden, maar mogelijk bij een snelle beëindiging van de oorlog nog kans op overleven hadden.

Van der Boom heeft een degelijke studie geschreven die een schat aan informatie bevat, en op vlotte wijze gepresenteerd. Kanttekeningen zijn echter zeker te plaatsen. Wie zijn die 'gewone' Nederlanders uit de ondertitel? De auteur heeft bijvoorbeeld geen dagboeken van Nationaalsocialisten en politiemannen gebruikt. Hoe zit het met de representativiteit bij de keuze van nog geen tweehonderd dagboeken? Zijn dagboeken

betrouwbare bronnen? Oké, ze kunnen een rijke bron vormen, maar verhullen vaak net zo veel als ze onthullen. Hoewel 'Wij weten niets' een doorwrochte studie is, is het nog niet dé geschiedenis over dit onderwerp. Het is de vraag of die er ooit zal komen, geschiedenis is immers nooit 'af'.

door Jehannes Regnerus

'Wij weten niets van hun lot'. *Gewone Nederlanders en de Holocaust*, Bart van der Boom, uitgeverij Boom Amsterdam, € 29,90

tegendraads

Eerbiedigen, niet beschuldigen

"Als mensen ten onder gaan, kom ik in actie. Dan boeit het mij ook. Mij gaat altijd en alleen maar ter harte de individuele weg van die jonge man of vrouw." Kenmerkender kan pater Jan van Kilsdonk zichzelf niet neerzetten. Van Kilsdonk deed dat vlak voor zijn dood in 2008, in ruim zestig uur durende gesprekken die hij voerde met schrijver Alex Verburg. Uit die gesprekken tekende Verburg een bijzonder portret op van één van de meest kleurrijke geestelijken die Nederland heeft gekend. Van 1944 tot 1947 werkte Van Kilsdonk als aal-

moezenier in Vught onder gedetineerde nsb'ers: "schuldige mensen bekeer je niet door ze te beschuldigen, maar door ze te eerbiedigen". Vervolgens vertrok hij naar Amsterdam en werd er godsdienstleraar en studentenpastor. Tot zijn leerlingen behoorden onder andere Huub Oosterhuis, Kees Fens en Antoine Bodar. Bodar krijgt er van langs vanwege zijn gevaarlijke loslippigheid: "Je hebt aanleg voor opscheperij en vroomheid". Oosterhuis nam de leiding over van de door Van Kilsdonk opgerichte spraakmakende Studenteneklesia. Van Kilsdonk ziet tot zijn verdriet hoe het studentenpastoraat verandert in een politiek-cultureel samenzijn: "wat in hun eigen ziel aan lief en leed is, wordt daar niet neergelegd". Daarvoor was de tegendraadse Van Kilsdonk allang uitgegroeid tot een legendarisch figuur in de Amsterdamse studentewereld. Hij organiseerde dansavonden voor homo's, was tegen het 'opgelegde celibaat', deed uitvaartdiensten voor aidspatiënten en bepleitte de vrouw in het ambt. In het pastorale gesprek "adem ik in wat mij wordt verteld, en adem ik dat ook weer uit. Zo help ik wonden dichten. Dat is mijn innerlijke roeping".

Pater Van Kilsdonk. Raadsman in delicate zaken, Alex Verburg, uitgeverij Atlas Contact, € 19,95

oorlogstijd

Was het sabotage?

"Bij Dirkje werd feestgevierd, iedere avond. Af en toe ging één van de Duitsers met een meisje of een vrouw naar zolder. Naar zolder betekende: het bed in." Zo ook op de avond van 10 oktober 1944. Stevig gearmd, goed gehumeurd vertrekken drie Duitse soldaten en de twee zusjes De Regt huiswaarts. Over de Rijdsdijk, nabij het dorp Rhoon, onder de rook van Rotterdam. Ter hoogte van de

vlasfabriek loopt soldaat Ernst Lange tegen een loshangende hoogspanningskabel. Hij sterft, geëlectrocuteerd. De Duitsers zijn ervan overtuigd dat het sabotage is. De vergelding is verschrikkelijk: zeven mannen uit Rhoon worden geëxecuteerd, hun vrouwen en kinderen uit huis verdreven, have en goed in brand gestoken. Maar is er werkelijk sprake van sabotage? Wie pleegde dan de aanslag? Waarom? Was het een dom ongeluk met fatale gevolgen?

In *De vergelding. Een dorp in tijden van oorlog* reconstrueert Jan Brokken – opgegroeid in Rhoon – de gebeurtenissen aan de hand van vierduizend pagina's processtukken, getuigenverhooren en interviews met betrokkenen. Net als hij denkt te weten hoe het zit krijgt het verhaal een compleet andere wending. Bij het lezen dacht ik af en toe: 'moest dat zo uitgebreid?' Toch greep het boek me telkens weer bij de kladden. Het is een boek waarvoor ik een buiging maak!

door Jehannes Regnerus

De vergelding. Een dorp in tijden van oorlog, Jan Brokken, uitgeverij Atlas Contact, € 19,95